

Delimitacja i demarkacja granic Księstwa Warszawskiego

Zawiedzione nadzieje

Klęska Napoleona w wojnie 1812 r. i wkroczenie wojsk rosyjskich na ziemie polskie w 1813 r. położyły kres istnieniu Księstwa Warszawskiego. Krótkie i burzliwe dzieje Księstwa nie pozwoliły nawet na ostateczne wytyczenie jego granic.

Henryk Bartoszewicz

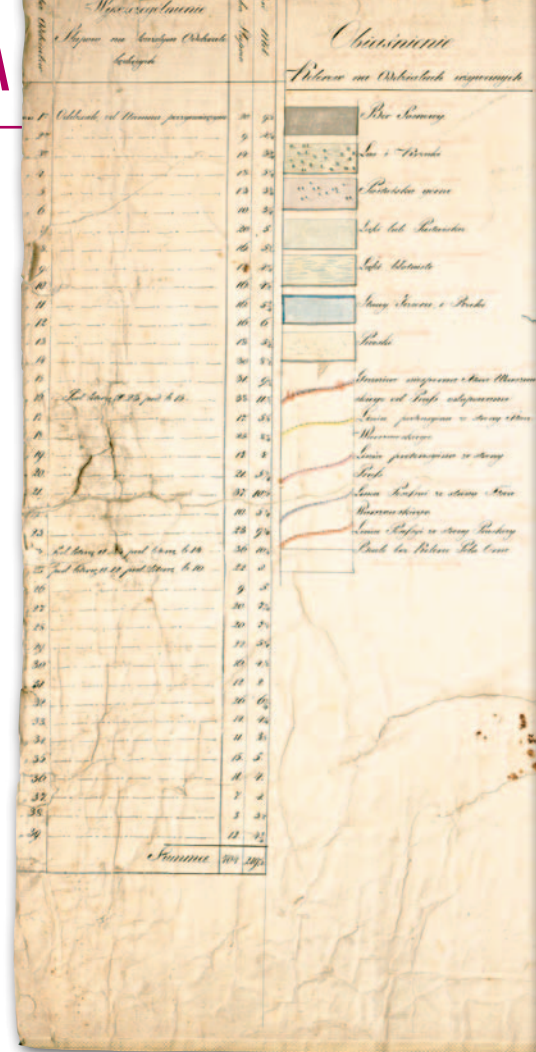
Księstwo Warszawskie zostało utworzone na mocy traktatu pokojowego w Tylży zawartego przez Francję z Rosją 7 lipca i z Prusami 9 lipca 1807 r. Terytorium nowego państwa składało się z ziem polskich drugiego i trzeciego zaboru pruskiego, bez Pomorza Gdańskiego. Na obszarze Gdańska ustanowiono wolne miasto, pozostające pod protektorem Francji, Saksonii i Prus. Obwód białostocki został przyłączony do Rosji, natomiast do Księstwa włączono niewielką część pierwszego zaboru pruskiego, tzw. okręg nadnotecki. Terytorium nowego państwa nie przypominało w niczym Polski przedrozbiorowej. W jego granicach znalazła się zachodnia i środkowa część Korony oraz skrawek Litwy. Księstwo obejmowało obszar około 104 tys. km kw., który zamieszkiwało około 2,6 miliona mieszkańców.

18 sierpnia 1807 r. pełniący obowiązki rządu tymczasowego Komisja Rządząca mianowała gen. mjr. Stanisława Jabłonowskiego i radcę Izby Administracyjnej departamentu płockiego Franciszka Twarowskiego komisarzami do demarkacji granicy Księstwa Warszawskiego z Królestwem Prus. Pełnomocnictwa komisarzy otrzymali od księcia warszawskiego Fryderyka Augusta. Pru-

sy w mieszanej komisji demarkacyjnej reprezentowali wyznaczeni przez króla Fryderyka Wilhelma III: August Albrecht Danckelmann i Johan David Ludwig York von Wartenburg. Pierwsze posiedzenie polsko-pruskiej komisji odbyło się 5 września 1807 r. Zapisy dotyczące granicy między Księstwem Warszawskim a Królestwem Pruskim zawarte w traktacie z 9 lipca 1807 r. były tak dalece nieprecyzyjne, że praktycznie uniemożliwiały wytyczenie linii demarkacyjnej. Kwestie sporne rozstrzygnęła dopiero podpisana w Elblągu 10 listopada 1807 r. konwencja o rozgraniczeniu z Prusami. W myśl tej umowy sporne terytoria (ziemia michałowska i Nowy Śląsk) zostały włączone w skład terytorium Księstwa Warszawskiego. Wytyczenie granicy w terenie postanowiono rozpocząć 1 maja 1808 r.

Granicę określoną w konwencji elbląskiej naniesiono na niezbyt dokładną mapę Daniela Friedricha Sotzmanna. W praktyce miało się oka-

Księstwo Warszawskie – istniejące w latach 1807-13, formalnie niepodległe, jednak w rzeczywistości podporządkowane napoleońskiej Francji państwo, było namiastką państwa polskiego. Władcą suwerennym Księstwa był król Saksonii, które wchodziło w skład Związku Reńskiego, będącego protektorem Francji.

zać, że linia graniczna rozcina zwarte kompleksy gospodarcze. Prace demarkacyjne w terenie rozpoczęto latem 1808 r. Przewodniczącemu delegacji pruskiej Danckelmannowi towarzyszył zespół oficerów sztabowych, inżynierów wojskowych i urzędników cywilnych. Jego doradcą był mjr E. von Tippelskirch, a pracami kartograficznymi kierował wybitny pruski budowniczy i kartograf Friedrich Bernhard Engelhardt. Od kwietnia 1808 r. stronę polską reprezentował mianowany komisarzem demarkacyjnym gen. bryg. Stanisław Woyczyński. Prace pomiarowe i kartograficzne powierzono zespołowi, którym kierował oficer Korpusu Inżynierów mjr Mikołaj Bakałowicz. W skład zespołu wchodził kpt. Bogusław Grecz, kpt. Leonard Jodko, geometra Franciszek Johnnay, sierż. Bujelski i sierż. Antoni Perkowski. Doradcą delegacji polskiej był oficer francuskich wojsk inżynieryjnych kpt. Gironcourt. Pierwsze posiedzenie polsko-pruskiej komisji demarkacyjnej odbyło się 1 czerwca 1808 r. Ustalono, że przy wytyczaniu granicy w terenie komisja będzie posługiwać się mapami ziem przyłączonych do Prus w wyniku rozbiorów Polski sporządzonymi przez Dawida Gilliego, które dostarczyła strona pruska.

Do 5 lipca 1808 r. wytyczono granicę polsko-pruską w departamencie łomżyńskim, stawiając na tym odcinku 94 słu-

1. Arkusz zbiorczy mapy demarkacyjnej granicy polsko-pruskiej Poświętne - Mysłowice, 1808 r., AGAD, Zb. Kart. 4-1, ark.1

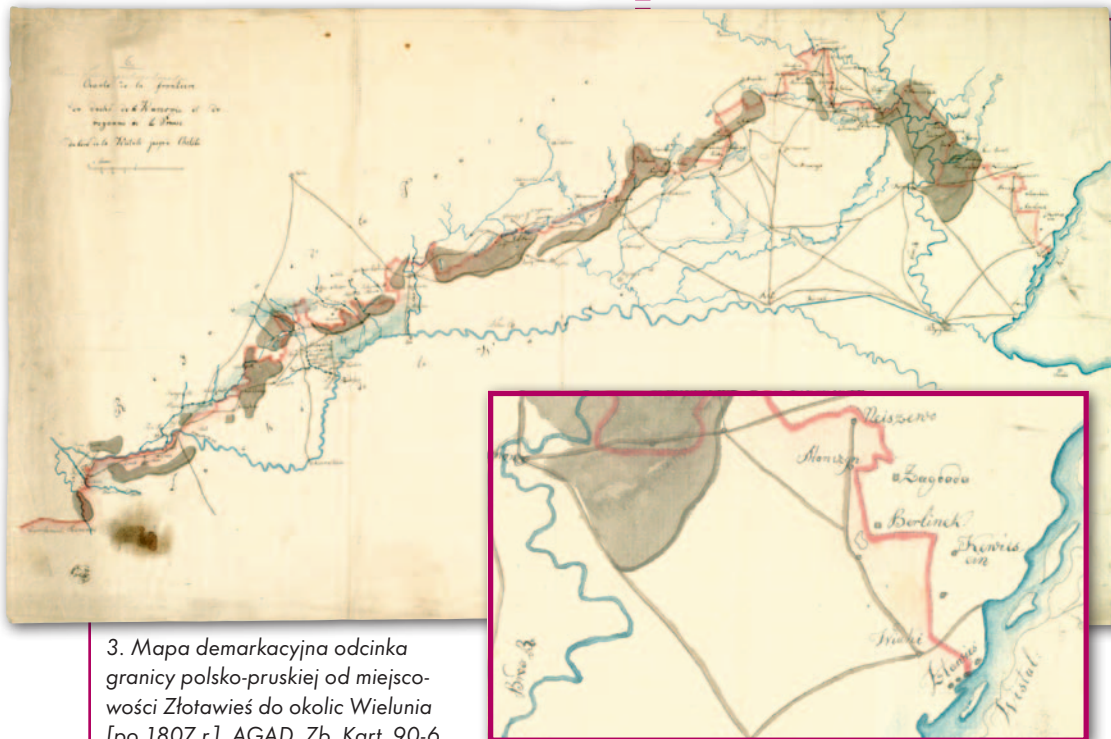
Poniżej fragment obejmujący sekcję 16 przedstawioną na rycinie 2

py, a przez następne dwa tygodnie komisja mieszana dokonała rozgraniczenia w departamencie płockim, umieszczając 87 słupów. Zahamowanie prac demarkacyjnych nastąpiło podczas ustalania linii granicznej w departamencie bydgoskim. Przedmiotem sporu była granica na wysokości pozostawionej po stronie pruskiej twierdzy Grudziądz oraz przynależność państwowa Więcborka i 6 okolicznych wsi, a także Wielenia nad Notecią. W okresie zaogniającego się między delegacjami sporu, 30 sierpnia 1808 r. gen. Woyczyński otrzymał nominację na gubernatora twierdzy Toruń.

2. Arkusz mapy demarkacyjnej granicy polsko-pruskiej obejmujący okolice Grudziądza (sekcja 16 a), AGAD, Zb. Kart. 4-1, ark. 3

3. Mapa demarkacyjna odcinka granicy polsko-pruskiej od miejscowości Złotawieś do okolic Wielunia [po 1807 r.], AGAD, Zb. Kart. 90-6

8 września do Wielunia przybył gen. bryg. Antoni Amilkar Kosiński mianowany polskim komisarzem do spraw wytyczenia granicy państwa. Następnego dnia gen. Woyczyński w obecności swojego następcy i komisarza Dancelmanna podpisał protokoły dotyczące rozgraniczenia departamentu bydgoskiego z Prusami i mapy topograficzne obejmujące teren do Wałdowa. Nowy polski komisarz pełnomocny, który objął urząd 9 września, był bardziej zdeterminowany w walce ze stroną pruską o wyegzekwowanie postanowień konwencji elbląskiej aniżeli jego poprzednik. Gen. Kosiński trafnie oceniał strategiczne i gospodarcze znaczenie przynależności terytorialnej miasta i zamku Wieleń do Księstwa Warszawskiego, dlatego dążył do pozostawienia po stronie polskiej zamku wraz z folwarkiem Kordą. Ostatecznie postanowiono przyjąć rozwiązanie kompromiso-

we, w myśl którego zamek pozostawiono po stronie polskiej, a folwark w granicach Prus, aż do rozstrzygnięcia sporu przez obydwie rządy. Wytyczenie dalszego odcinka granicy do styku z Nową Marchią nie nastręczało większych problemów.

Spór w komisji demarkacyjnej rozgorzał ponownie podczas wytyczania granicy na odcinku śląskim. Mimo rozbieżności w kwestii przebiegu linii granicznej, m.in. w okolicy położonej po stronie pruskiej Byczyny Śląskiej i znajdującego się w granicach Księstwa Warszawskiego Bolesławca, w listopadzie 1808 r. stawiano kolejne słupy. Prace te ukończono 23 listopada. Natomiast 11 grudnia podczas składania podpisów pod protokołami czynności demarkacyjnych Dancelmann złożył na ręce komisarza polskiego protest w sześciu sprawach związanych z wytyczoną już granicą. W tej sytuacji gen. Kosiński, nie mogąc sfinalizo-

wać prac demarkacyjnych, uznał, że rozstrzyganie sporu wykracza poza jego kompetencje i sprawę przekazał księciu warszawskiemu i Radzie Stanu. Podczas pobytu w Warszawie złożył sprawozdanie ze swoich czynności. Rada Stanu wyraziła podziękowanie za pracę komisji granicznej i zwolniła Kosińskiego ze stanowiska komisarza demarkacyjnego.

Do rozstrzygnięcia kwestii spornych i zakończenia prac demarkacyjnych na granicy polsko-pruskiej powrócono po zakończeniu wojny 1809 r. 14 lipca 1810 r. Fryderyk August powierzył swojemu posłowi w Berlinie płk. Thiollazowi prowadzenie negocjacji w sprawie

zakończenia sporów granicznych między Księstwem Warszawskim a Prusami. Postanowiono powołać nową komisję demarkacyjną. Król pruski ponownie na komisarza wyznaczył Dancelmanna, a Fryderyk August mianował polskim komisarzem gen. dyw. Aleksandra Roźnieckiego. Pełnomocnictwo dla Roźnieckiego zostało wystawione 14 lutego 1811 r. Natomiast Dancelmann nominację otrzymał dopiero wiosną tegoż roku, co dowodzi, że władze pruskie postanowiły zwlekać z zakończeniem demarkacji granicy. Przygotowania do wojny z Rosją spowodowały, że nowa komisja demarkacyjna nie podjęła pracy.

W listopadzie i grudniu 1808 r. kartografowie pruscy, posługując się mapami Prus Wschodnich i Prus Zachodnich Friedricha Leopolda von Schröttera, wykonali mapę demar-

kacyjną granicy polsko-pruskiej złożoną z 39 sekcji i arkusza zbiorczego, wykreślając na niej odcinki wytyczone (oznaczone słupami granicznymi) i odcinki sporne. Topografowie polscy nie sporządzili oddzielnej mapy, a jedynie wykreślili kopię mapy pruskiej. Zredukowaną mapę graniczną pt. *Landesgrenze zwischen dem Königreich Preussen und dem Herzogtum Warschau nach dem Tilsiter Friedenstract, als Supplement der von Schrötter'schen Karte* wydał F.B. Engelhardt w Berlinie w 1811 r.

Według ustaleń Bolesława Olszewicza do 1939 r. w zasobie Archiwum Akt Dawnych w Warszawie znajdowało się 27 arkuszy polskiej kopii pruskiej mapy demarkacyjnej. Były to sekcje opisane numerami 15-32 i 34-39 (bez arkusza zbiorczego), które obecnie są przechowywane w zbiorach kartograficznych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie łącznie z odnalezionym po 1945 r. arkuszem zbiorczym tej mapy (AGAD, Zb. Kart. 4-1, ark. 1-28). Arkusz zbiorczy mapy demarkacyjnej z 1808 r., który obejmował zasięgiem granicę polsko-pruską od miejscowości Poświętne (*Poświęcie, Poświętupie*) nad Niemnem do Mysłowic na Śląsku, został sporządzony na papierze o wymiarach 96,5 x 54 cm w skali około 1:1 000 000. Zgodność z oryginałem poświadczył kpt. Jodko (ryc. 1). Natomiast zdjęcie linii granicznej wykonano w skali około 1:50 000. Sekcję nr 15 oraz sekcje 17, 22-24a, 25a, 29 i 30 kopiował geometra Johnney. Kopie sekcji 16a (55 x 90 cm) – ryc. 2, 16b, 21, 25b, 28, 32, 35 i 39 sporządził sierż. Bujelski. Autorem sekcji 18, 19, 24b, 26, 27, 31, 34, 36 jest sierż. Perkowski. Na sekcjach 20, 37 oraz 38 brak podpisu kopisty. Zgodność z oryginałem arkuszy 15-32 i 34-36 potwierdzili Bakalowicz i Józef Koniński, a arkuszy 37-39 Jodko i Koniński. Ponadto na sekcjach mapy demarkacyjnej granicy polsko-pruskiej z 1808 r. widnieją podpisy komisarzy. Zarówno oryginał, jak i kopia zostały sporządzone wielobarwną techniką rękopiśmienną w języku niemieckim.

Arkusz zbiorczy kopii wykonano w języku polskim. Na mapie oznaczono sieć osadniczą, hydrograficzną i komunikacyjną oraz lasy, łąki, pastwiska, nieużytki (piaski) i pola uprawne położone w pasie przygranicznym. Wykreślono granicę między Królestwem Prus i Księstwem Warszawskim, rozróżniając odcinki nie-sporne oznaczone słupami granicznymi, linie graniczne kwestionowane przez

4. Mapa demarkacyjna odcinka granicy polsko-austriackiej wzdłuż rzeki Bug do miejscowości Nur, marzec 1809 r. AGAD, Zb. Kart.; 43-45 (fragment)

5. Mapa delimitacyjna (kopia) granicy między Księstwem Warszawskim i Rosją, 17 (29) lipca 1807 r., AGAD, Zb. Kart. 122-3

stronę pruską, linie kwestionowane przez stronę polską, linie graniczne posiadłości od strony Prus i linie posiadłości od strony Księstwa Warszawskiego.

Zachował się dowód tego, że także kartografowie polscy uczestniczący w pracach komisji demarkacyjnej kreślili mapy. Niedatowana *Charte de la frontière du duché de la Pologne et du royaume de la Prusse du bord de la Wistule jusqu'à Chetsta* (AGAD, Zb. Kart 90-6, ryc. 3) została sporządzona przez niewymienionego z nazwiska autora wielobarwną techniką rękopiśmienną na papierze o wymiarach 93 x 51,5 cm w skali około 1:110 000. Zasięgiem obejmuje odcinek granicy polsko-pruskiej od Wisły koło miejscowości Złotawieś do okolic Wieleń nad Notecią. Prawdopodobnie jest to jedna z sekcji wieloarkuszowego dzieła kartograficznego. Oznaczone na niej miejscowości zostały opisane w języku polskim. Była to mapa robocza sporządzona podczas prac demarkacyjnych, najprawdopodobniej w związku ze sporami

przy wytyczaniu granicy polsko-pruskiej na odcinku departamentu bydgoskiego.

W 1807 r. podjęto prace nad wytyczaniem granicy między Księstwem Warszawskim i Austrią. Z pierwszego rozgraniczenia terytoriów tych państw zachowała się wielobarwna mapa rękopiśmienna sporządzona w marcu 1809 r. przez szefa Biura Topograficznego Korpusu Inżynierów armii Księstwa mjr. Aleksandra Alfonc'e'a na papierze o wymiarach 308 x 48,5 cm, w skali około 1:28 500, obejmująca odcinek granicy wzdłuż rzeki Bug aż do miejscowości Nur (AGAD, Zb. Kart. 43-45, ryc. 4 – fragment mapy). Granica polsko-austriacka sprzed kampanii 1809 r. biegła wzdłuż linii granicznej między Austrią i Prusami po III rozbiórce Polski, stąd przy jej wytyczaniu posłużono się postanowieniami aktu demarkacyjnego zawartego 19 marca 1797 r. w Warszawie. Nie należy wykluczyć, że mjr Alfonc'e posłużył się także kartografikami, które powstały

że bezpłatny przewóz soli wielickiej Wisłą przez terytorium Księstwa Warszawskiego.

Zgodnie z postanowieniami traktatu pokojowego podpisanego w Schönbrunn utworzono polsko-austriacką komisję mieszaną. Stronę polską reprezentowali: gen. Aleksander Rożniecki, książę Henryk Lubomirski i Jan Feliks Tarnowski, a austriacką: baron Anton von Baum i feldmarszałek Anton Mayer von Helldensfeld. Prace pomiarowe i kartograficzne nadzorował gen. Jean Baptiste Pelletier, od 1808 r. oddelegowany z armii francuskiej do wojska Księstwa Warszawskiego na dowódcę artylerii, założyciel Biura Topograficznego.

7. Mapa demarkacyjna odcinka granicy Tyniec – Skawina – Korabniki – Wieliczka – Brzezi z oznaczonym terytorium Wieliczki, 10 lutego 1810 r., AGAD, RS i RM Księstwa Warszawskiego, 39e, k. 25-26

W zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie znajduje się grupa map demarkacyjnych granicy polsko-austriackiej w okolicach Krakowa na odcinku: Tyniec – Skawina – Korabniki – Wieliczka – Brzezi z oznaczonym terytorium Wieliczki. Dwie z nich, przechowywane w Zbiorze Kartograficznym, to niedatowane i niepodpisane nazwiskami autorów kopie. Obie zostały sporządzone wielobarwną techniką rękopiśmienną w skali około 1:28 000. Jedną z nich wykonano w orientacji południowej na papierze o wymiarach 98 x 58,5 cm (AGAD, Zb. Kart. 4-27), a drugą w orientacji północnej (północno-zachodniej) na papierze o wymiarach 95 x 55 cm (AGAD, Zb. Kart. 4-28). Obie są wynikiem prac prowadzonych przez komisję demarkacyjną od 20 października 1809 r. do 19 lutego 1810 r. Mapa w orientacji południowej jest najprawdopodobniej niewiarygodną kopią mapy linii tego odcinka granicy między Księstwem Warszawskim i Austrią wytyczonej w terenie, przeznaczoną dla strony polskiej.

Natomiast w zespole akt Rady Stanu i Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego znajdują się trzy teki zawierające materiały związane z wytyczeniem granicy między Księstwem Warszawskim i Austrią, w tym trzy mapy demarkacyjne odcinka granicy Tyniec – Skawina – Korabniki – Wieliczka – Brzezi z oznaczonym terytorium Wieliczki, wszystkie sporządzone wielobarwną techniką rękopiśmienną w skali około 1:44 000.

Pierwsza z nich, niedatowana i niepodpisana przez autora, została wykonana na papierze o wymiarach 47,3 x 30,5 cm i ma charakter opracowania roboczego (AGAD, RS i RM Księstwa Warszawskiego, 39d, k. 6). Druga to pierworys mapy demarkacyjnej, którą sporządził 10 lutego 1810 r. w Wieliczce porucznik Korpusu Inżynierów Pierre de Kaznic na arkuszu papieru o wymiarach 64,3 x 40 cm. Widnieją na niej podpisy komisarzy polskich: Henryka Lubomirskiego i Aleksandra Rożnieckiego (AGAD, RS i RM Księstwa Warszawskiego, 39e, k. 25-26 – ryc. 7). Ponadto zachowała się kopia tej mapy, którą wykonał autor oryginału na arkuszu papieru o wymiarach 54 x 42,7 cm. Kopię uwierzytelnił sekretarz Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego Stanisław Grabowski (AGAD, RS i RM Księstwa Warszawskiego, 39d, k. 25).

K leśka Napoleona w wojnie 1812 r. i wkroczenie wojsk rosyjskich na ziemie polskie w 1813 r. położyły kres istnieniu Księstwa Warszawskiego. Krótkie i burzliwe dzieje Księstwa nie pozwoliły nawet na ostateczne wytyczenie jego granic. Nie dokończono demarkacji granicy z Prusami. Podobnie nie zostały rozstrzygnięte wszystkie kwestie sporne dotyczące linii granicznej z Austrią. Zachowana dokumentacja demarkacji granic Księstwa Warszawskiego jest także niepełna. Najmniej w zbiorach polskich znajduje się materiałów do wytyczenia granicy z Rosją. Natomiast więcej posiadamy kartografików wytworzonych przez polsko-pruską komisję de-

markacyjną. Jednakże wieloarkuszowa mapa linii granicznej nie zachowała się w całości. Niekompletna jest także mapa demarkacyjna granicy polsko-austriackiej z lat 1807-09. Najliczniejsze są źródła dotyczące odcinka granicy Tyniec – Skawina – Korabniki – Wieliczka – Brzezi i oznaczenia obszaru Wieliczki. Mimo ograniczonej bazy źródłowej możemy odtworzyć niedokończony proces wytyczania w terenie granic Księstwa Warszawskiego oraz pokazać głównych uczestników tych prac: członków dwustronnych komisji demarkacyjnych oraz niektórych spośród autorów map granicznych.

dr Henryk Bartoszewicz

Literatura

- Czuby J., *Księstwo Warszawskie (1807-1815)*, Warszawa 2011;
- Goclon J.A., „Polska na królu pruskim zdobyta”. *Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 1999;
- Kallas M., *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*, Toruń 1975;
- Kłosowicz R., *Wieliczka i jej żupa solna w okresie dwuwładzy Księstwa Warszawskiego i cesarstwa austriackiego w latach 1809-1913*, w: *Galicja w Księstwie Warszawskim*, pod red. H.W. Żalińskiego, H. Chudzia, Kraków 2009, s. 173-188;
- Morawski R., Nieuważny A., *Wojsko Księstwa Warszawskiego: artyleria, inżynierowie, saperzy*, Warszawa 2004;
- Olszewicz B., *Kartografia polska XIX wieku. Przegląd chronologiczno-bibliograficzny*, t. 1, przyg. do wyd. W. Wernerowa, Warszawa 1998;
- Olszewicz B., *Polska kartografia wojskowa (Zarys historyczny)*, Warszawa 1921;
- Sobociński W., *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń-Łódź 1964;
- Willaume J., *Almikir Kosiński 1769-1823*, Poznań 1930.